

Müasir ingilis dilində ədatların semantik xüsusiyyətləri

Asiman Məhəbbət qızı Mustafayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

E-mail: asiman.m_m.@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. S.B. Mustafayeva,
filol.ü.f.d. X.Ş. Əliyeva

Açar sözlər: ədat, məna, semantik, nitq hissəsi, cümlə, mətn

Ключевые слова: частица, смысл, смысл, часть речи, предложение, текст

Key words: particle, meaning, semantic, part of speech, sentence, text

İngilis dilində bu və ya digər cümlə üzvlərinin daxili mənalarının düzgün alınmasında, ifadə edilməsində, mənənin emfatikliyinə formalaşmasında ədatlar mühüm rol oynayır. Müasir ingilis dilində ədat köməkçi nitq hissəsi hesab edilir. O.Musayev yazır ki, digər köməkçi nitq hissələri kimi, ədat da cümlədə müstəqil sintaktik funksiya daşıya bilmir (6, s. 332). Bundan əlavə, ədat heç bir qrammatik kateqoriyaya malik deyil və bu səbəbdən də onun heç bir morfoloji forması yoxdur. L.V.Kauşanskaya da ədatların cümlə üzvü ola bilmədiyini yazır (5, s. 219). O.Musayev yazır ki, mətn daxilində ədatların əsas vəzifəsi aid olduğu sözə, yaxud cümləyə müxtəlif semantik məna çalarları verməkdir (6, s. 333). Ədatlar aid olduqları söz və cümlənin mənasını qüvvətləndirir, məhdudlaşdırır və ya inkar edir. Onlar eyni zamanda, mətn daxilində aid olduqları söz və ya cümlə arasında əlaqə yarada bilirlər. Müasir ingilis dilində ədatların təsnifatını aşağıdakı kimi vermək olar:

Cədvəl 1.

ƏDAT QRUPLARI	ƏDATLAR	MƏNALARI
1. Qüvvətləndirici ədatlar (Intensifying particles)	1) all 2) just 3) simply 4) even 5) still 6) never 7) only 8) yet	Bu ədatlar aid olduqları sözlərin, yaxud cümlələrin mənasını gücləndirir.

Nümunələr:

(1) *All they have in South Boston is to have some influence as well. I understand it all too well.* “Cənubi Bostonda onların malik olduqları həmçinin də bir qədər təsirə malik olmalarıdır. Mən bunu olduqca yaxşı başa düşürəm”.

Bu nümunədə iki *all* ədatı işlədilib. Hər iki sözün vəzifəsi paraqrafın mənasını qüvvətləndirməkdir. Onlardan birinci *all* təyinedici kimi işləndiyi halda, ikinci *all* aid olduğu sözün mənasını qüvvətləndirir.

(2) *I resisted even the temptation to rub my wrists, too trite.* “Mən biləklərimi ovuşdurmaq üçün hətta tamahıma belə müqavimət göstərdim”.

(3) *And it might just push them together and the Russkies might just have to fight them*

both before they just want to. “Və bu onları sadəcə yaxınlaşdırma bilər və Russkieslər onlar sadəcə olaraq istəməsələr də, onların hər ikisinə qarşı sadəcə vuruşa bilərlərdilər”.

Bu nümunədə *just* qüvvətləndirici ədatı üç dəfə təkrar işlədilib. Mətnədə bu ədatların bir neçə dəfə təkrar olunması mətnin mənasını qüvvətləndirilməsini təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda müəllifin oxucuya, yaxud dinləyənə çatdırmaq istəyini mənanın açılmasına xidmət edir. Ə.Abdullayev yazır: “Mətn daxilində işlədilən ədatların təkrarı mətnin daxili vahidi kimi fəaliyyət göstərir. Təkrar mətn daxilində qüvvətləndirilməsi lazım olan dairəni cızmağa başlayır, həmin element özünəqayıdışı tələb edir, qapanma açıq olmaqla yanaşı, özünəməxsus intonasiya axını ilə də fərqlənir. Mətnin qüvvətləndirmə olan hissəsində lazım olan intonasiya axını öz yüksək nöqtəsinə çatır” (1, s. 148).

Müasir qrammatika kitablarına əsasən bu qənaətə gəlmək olur ki, müasir ingilis dilində ədatlar çoxmənalıdır. Məsələn, *only* və *just* ədatları. L.V.Kauşanskaya, O.İ.Musayev, E.İ.Hacıyev və digərlərinin yazdıqlarına əsasən *only* və *just* ədatları həm gücləndirici, həm də məhdudlaşdırıcı mənaya malikdir.

L.Tipinq yazır ki, *only* ədatın cümlədəki yerindən asılı olaraq cümlənin mənası tamamilə dəyişə bilər ki, bu da mövzuya uyğun olmazsa, o halda məna tamamilə dəyişə bilər (8, s. 96).

T.Fitikides yazır ki, *only* ədatının yeri çox zaman düzgün müəyyən edilmir (3, s. 100). Bu xüsusislə danışıq dilində daha çox müşahidə edilir. İki cümləni müqayisə edək:

He only saw us once before that accident. “O bizi o hadisədən əvvəl bir dəfə yalnız gördü”. Adətən bu cümlə belə deyilir: *He saw us only once before that accident.* “O, o hadisədən əvvəl yalnız bir dəfə bizi gördü”.

T.Fitikides yazır ki, *only* ədatı təyin etdiyi sözdən birbaşa əvvəl gəlməlidir. Yuxarıda yazdığım nümunədə ikinci cümlə daha düzgün hesab edilir, çünki *only* ədatı bu cümlələrdə əsasən *once* zərfini təyin edir (3, s. 81).

Qüvvətləndirici ədat kimi *only* adətən *if* bağlayıcısı ilə işlədilir və bütün cümləyə aid olur. Məsələn:

If only I could see him again, I should tell him everything. “Bircə də onu görsəydim, ona hər şeyi danışardım”.

Just məhdudlaşdırıcı ədat kimi saylardan və kəmiyyət mənası olan digər nitq hissələrindən əvvəl işlədilir. Məsələn:

All the young ladies noticed just a very gentleman-like young man. “Bütün gənc qadınlar sadəcə cənaba oxşar gənc bir adam gördülər”.

She answered just a few questions. “O, yalnız bir neçə suala cavab verdi”.

Qüvvətləndirici ədat kimi, *just* xəbərin ad hissəsinə aid olur və çox halda əmr cümlələrində işlədilir. Məsələn:

They are just about to leave this city. “Onlar bu şəhəri tərk etmək üzrədirlər”.

Just shut up your mouth and listen to me. “Sadəcə səsini kəs və mənə qulaq as”.

O.Musayev yazır ki, ədatların cümlədə yerlərinin müəyyən edilməsilə bağlı məsələ və konkretlik hələ də tam həllini tapmayıbdır (6, s. 333). E.İ.Hacıyev cümlədə ədatların yeri ilə konkret fikir olmadığı qənaətindədir (4, s. 432). Ədatlar adətən cümlədə aid olduqları sözlərdən ya bilavasitə əvvəl və ya sonra işlədilə bilər.

Müasir ingilis dilində ədatlar cümlə tərkibində əsasən aşağıdakı kimi yerləşdirilə bilər:

1) *Only* ədatı adətən aid olduğu sözlərdən əvvəl və mümkün qədər ona yaxın olur. Məsələn:

Only Charlotte herself was quite satisfied. “Yalnız Şarlotta özü tamamilə razı idi”.

That day was Mr Collins' last as Longbourn, and he only left the hall with many speeces

of thanks. “O gün cənab Kollinin Lonqbornda sonuncu günü idi və o, yalnız çox təşəkkür nitqi ilə zalı tərək etdi”.

2) Birləşdirici ədatlardan olan *too* ədatı aid olduğu sözdən sonra, yaxud cümlənin sonunda yerləşir. Qeyd edək ki, *too* ədatının cümlənin sonunda yerləşməsi variantı daha çox işlənən variantdır.

3) *Also* birləşdirici ədatı ya xəbərin ad hissəsindən sonra, ya da cümlənin sonunda işlənir. Məsələn:

Maria was also shopping in the village. “Maria da alış-verişi kənddə edirdi”.

When she was able to control her anger, she changed the conversation also. “O, öz qəzəbinə nəzarət edə biləndə, söhbəti də dəyişdi”.

4) İnkər ədatlarından olan *not* adətən bağlayıcı, modal və köməkçi feillərdən sonra işlənir. *Not* inkər ədatı adətən aid olduğu sözdən, yaxud tərkibdən əvvəl də emfatikliyi artırmaq məqsədilə işlənə bilər.

O.Musayev yazır ki, əgər cümlədə bir neçə köməkçi feil varsa, o halda *not* inkər ədatı birinci feildən sonra durur (6, s. 337). Məsələn:

Qüvvətləndirici ədatlar məsələn, *just, even, mövcudlaşdırıcı ədatlar namely, such as*, mübtədanın əvvəlində işlənərək remalaşdırma vəzifəsini görür. Göstərilən ədatlar aid olduğu mübtədanın mənasını ya qüvvətləndirir, ya məhdudlaşdırır, ya da inkər edir. İşlənmə dairəsinə görə ingilis dilində mübtədanın qarşısında nisbətən çox işlənən remalaşdırıcı *only* və *even* ədatlarıdır. Məsələn:

1) *Mrs.Hadson’s only relaxation was to come up after she had served the dinners and have a little chat with her gentleman* (10, s.97). “Xanım Hadsonun yeganə rahatlığı o idi ki, yeməyi xidmət edəndən sonra gəlsin və öz cənabı ilə bir qədər laqqırtı vursun”.

2) *Only Jasper Gibbon was the first poet to have his name engraved at the bottom of an At Home card as a draw as enticing as an opera singer or a ventriloquist.* “Yalnız Casper Gibbon ilk şair idi ki, öz adını “Evdə” kartının üzərinə həkk etdirə bilmişdir. O, bunu ventrioloq və ya müğənni kimi cazibədar şəkildə reallaşdırma bilmişdir”.

L.S.Barxudarov və D.Şteling yazırlar ki, ədatların 4 məna qrupları vardır (2, s. 90). Onlar aşağıdakılardır:

a) qüvvətləndirici ədatlar: *even, the, all the, just, simply, very, too* və s. Məsələn:

I shall be the happiest for his decision. ‘Mən bu qərar üçün çox xoşbəxt olacağam’.

b) Dəqiqləşdirici ədatlar: *exactly* “dəqiq”, *precisely* “dəqiqliklə”, *right* “dəqiqliklə” və s.

Bir çox ədatlar üçün xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onlar müxtəlif nitq hissələrinə daxil olan sözlərə və ya söz birləşmələrinə aid ola bilər. Müasir ingilis dilində ən çox işlənən *even* ədatı ismə, sifətə, zərfə, sözlüklü birləşməyə və budaq cümləyə aid ola bilər.

Məqalənin aktuallığı. Aktualıq ingilis dilində işlənən ədatlar sintaktik baxımdan müstəqil funksiya daşımasalar da, onların işlənmə dərəcəsi və yeri xüsusi önəm daşıyır və bu da onların aktuallığını şərtləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Ədatların semantik xüsusiyyətlərinin müəyyənlişməsi və araşdırılması məqalənin elmi yeniliyini göstərir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə fərqləndirilən vasitələr ali, orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, eləcə də tədqiqatçılar üçün faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə.Ə. Aktual üzvlənmə və mətn. Bakı: Xəzər Universiteti nəşriyyatı, 1998, 189 s.
2. Бархударов Л.С., Щетлинг Д.А. Грамматика английского языка. М.: Прогресс, 1973, 422 с.
3. Fitikides T.J. Common Mistakes in English. England: Longman, 1976, 208 p.
4. Həjiyev E.I. *International Journal of Computers*. Issue 4, Volume 2, USA: Academy Publication, 2008, pp.432-441.
5. Kaushanskaya V.L., Covner R.L. English Grammar. Leningrad: Prosveshenie, 1973, p.320.
6. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 1986, 368 s.
7. Thomson A.J., Martinet A.V. A Practical English Grammar. Oxford: Oxford University Press, 1987, 383 p.
8. Tipping L. A Higher English Grammar. London: Macmillan & Co. Ltd, 1964, 378 p.
9. Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: Mütərcim, 2013, 420 s.
10. Parker R. Chance. USA: New York, 1996, 328 p.
11. Austin J. Pride and Prejudice. England: Scribner's sons Publication books, 1918, 401 p.
12. www.grammar.ru
13. <https://BBCNEWS.COM>

A.M. Mустафаева

Семантические особенности частиц в современном английском языке

Резюме

В статье рассматриваются семантические особенности частиц в современном английском языке. В статье были затронуты смысловые особенности частиц внутри текста и дискурса. В нем говорится, что семантические функции играют большую роль в текстах. Считается, что семантические свойства активируют различные частицы внутри текста. В статье говорится, что частицы также играют решающую роль в формировании текстов. Статья специально обращает внимание на важность интенсификации частиц в формировании текста.

A.M. Mustafayeva

The semantic features of the particles in modern English

Summary

The article deals with the semantic features of the particles in modern English.

The semantic features of the particles inside the text and the discourse have been touched upon in the article. It states that the semantic features have great roles in the texts. The semantic properties are considered to activate different particles inside the text. The article states that particles are also considered to have a crucial role in forming texts. The article specially draws attention to the importance of intensifying particles in text forming.

Redaksiyaya daxil olub: 18.05.2020